

All quiet on the western front

speelduur: 122 min.
jaar: 1979
filmkeuring: 12 jaar
regisseur: Delbert Mann
cast: Richard Thomas, Ernest Borgnine e.a.

periode / tijdvak / eeuw / jaartal:
moderne tijd; tijd van de wereldoorlogen; 20ste eeuw; 1914 - 1918

plaats:
Wereld, West-Europa, Duitsland, Frankrijk

thema's:
Eerste Wereldoorlog, Wilhelm II, Frans-Duitse Oorlog, modern imperialisme, alliantiepolitiek, wapenwedloop, Von Schlieffenplan, race naar de kust, loopgravenoorlog, westelijk front

aanverwante thema's ('vensters') binnen de canon van Nederland:
de Eerste Wereldoorlog

aanvullende informatie:

- verfilming van *Im Westen nichts neues* (roman van Erich Maria Remarque, 1929)
- remake van de gelijknamige film uit 1930 van Lewis Milestone

bruikbaarheid:

All quiet on the western front is een enigszins gedateerde, maar evengoed aangrijpende film die erg geschikt is ter ondersteuning van geschiedenislessen over de Eerste Wereldoorlog. Sfeerimpressies van het leven aan het front in modderige loopgraven worden afgewisseld met fragmenten waarin meer plaats is voor introspectie van de hoofdpersoon. Centraal staat steeds de afweging over de zin en zinloosheid van een allesvernietigende oorlog en de uiteenlopende manier waarop deze enerzijds beleefd werd door het thuisfront en anderzijds door de soldaten die de verschrikkelijke realiteit van de oorlog dagelijks moesten ondergaan.

samenvatting:

Paul Bäumer is een dromerige Duitse jongeman die graag vogeltjes tekent en gedichten schrijft. Net geslaagd voor de middelbare school en enthousiast gemaakt door een leraar als Kantorek, die patriottisme en militarisme als wezenlijk onderdeel van zijn lessen lijkt te beschouwen, besluiten Bäumer en zijn klasgenoten het vaderland te dienen en melden ze zich vol goede moed aan bij het Duitse leger.

Na een tien weken durende, zware training van de sadistische machtswellusteling korporaal Himmelstoss is het tijd om uitgezonden te worden. Gearriveerd aan het front realiseren de jongens zich, bij de aanblik van zoveel dode en verminkte leeftijdsgenoten, voor het eerst in wat voor vreselijk avontuur zij zich hebben gestort. De eenheid waarin de jongens zitten wordt geleid door Stanislaus Kaczkinsky (bijgenaamd 'Kat'), een oudere en ervaren soldaat, die optreedt als vaderfiguur en hen gelukkig meer op hun gemak weet te stellen dan korporaal Himmelstoss.

Desalniettemin is de strijd die aan het front wordt geleverd zwaar. Soldaten sterven bij bosjes terwijl er noch door de Duitsers noch door de Fransen een meter terreinwinst geboekt wordt. Franz Kemmerich is de eerste oud-klasgenoot die Bäumer verliest en in de jaren dat de oorlog voortduurt volgen er meer. Hoewel Bäumer en zijn strijdmakkers vaak de wanhoop nabij zijn, weten zij op de vele rustdagen tussen de offensieven toch enigszins van het leven te genieten.

Bij één van de vele veldslagen dient Baümer een Franse soldaat in een één op één gevecht een fatale messteek toe. Noodgedwongen moet hij een hele nacht doorbrengen met zijn stervende slachtoffer. Op het moment dat de soldaat zijn laatste adem uitblaast realiseert Baümer zich dat hij een waardevol leven heeft beëindigd. Niet van iemand die hij haat, maar van een gewone Franse jongen die door toevallige omstandigheden verworpen is tot zijn vijand.

Dat hij dit inzicht onmogelijk kan delen met het thuisfront merkt hij tijdens een kortdurend verlof. De illusie die sommigen in *die Heimat* hebben – namelijk dat de sfeer aan het front bepaald wordt door opgewekte soldaten die overlopen van patriottisme en strijdlust – is moeilijk weg te nemen. En om zijn eigen familie en de familie van gestorven strijdmakers te sparen vertelt hij dat het leven aan het front alleszins meevalt. Hoe vreselijk hij de oorlog ook vindt, hij is blij als zijn verlof erop zit en hij zijn 'normale' leven in de loopgraven weer kan hervatten.

Op 18 oktober 1918, nog geen maand voor het einde van de oorlog, wordt Baümer dodelijk getroffen door de kogel van een geallieerde scherpschutter. Het bericht dat dagelijks van het westelijke front naar het Duitse opperbevel wordt gestuurd vermeldt op die dag dat er 'im Westen nicht neues zu melden' is. In de dan bijna vier jaar durende strijd, waarin soms op één dag met gemak duizenden soldaten sneuvelen, lijkt één leven meer of minder inderdaad het vermelden niet waard.

historische context:

(Voor een uiteenzetting van de historische context is veelvuldig gebruik gemaakt van: Velden van weleer. Reisgids naar de Eerste Wereldoorlog Chrisje Brants en Kees Brants, Amsterdam 2005).

Spanningen in Europa

Aan het begin van de twintigste eeuw wees alles erop dat een fikse oorlog niet lang uit zou blijven. Het Europese machtsevenwicht van de negentiende eeuw, dat waarborgde dat de vijf grootmachten Frankrijk, Groot-Brittannië, Rusland, Pruisen en Oostenrijk elkaar in bedwang hielden, was in het laatste kwart van de negentiende eeuw ernstig gaan wankelen. Pruisen en een verzameling Duitse vorstendommen was na de Frans-Duitse Oorlog (1870-1871, ook wel: Frans-Pruisische Oorlog) samengesmeed tot het Tweede Duitse Rijk en had, mede dankzij het inpikken van het Franse Elzas-Lotharingen, haar industriële achterstand op de rest van Europa meer dan ingehaald. Rond 1900 was Duitsland een grote en sterke eenheid met een goed leger en een formidabele staalindustrie.

In dezelfde periode, de tijd van het modern imperialisme (1870-1914), waren Azië en Afrika grotendeels verdeeld tussen de machtigste Europese staten en hadden Frankrijk en vooral Groot-Brittannië een enorm koloniaal wereldrijk op weten te bouwen. Duitsland bezat daarentegen nauwelijks koloniën, iets wat de Duitse keizer Wilhelm II maar moeilijk kon verkroppen. Wilhelm II, toch al behept met een ongemakkelijk minderwaardigheidscomplex,¹ had het gevoel dat het Britse Rijk van zijn oom Edward VII de toekomst van zijn Duitse natie in de weg stond en hij wilde niets liever dan dat hem 'ook een plaatsje onder de zon' gegund werd.² Andersom zag het Britse Rijk – met haar imposante vloot al bijna een halve eeuw de onbetwiste supermacht op zee – met groeiend wantrouwen de rivaliteit van het industrieel superieure Duitsland op het gebied van de vlootbouw toenemen.

¹ Als kind was Wilhelm II een verwend en hyperactief jongetje. Te wijten aan een dominante moeder, van wie hij moest uitblinken in sport en intellect, had hij een ongelukkige jeugd. Bovendien was door complicaties bij zijn geboorte zijn linkerarm nooit volgroeid en praktisch verlamd, waarvoor hij zich erg schaamde.

² Wilhelm II was de kleinzoon van *Queen* Victoria. Zijn oom was de Britse koning Edward VII. Toch stond hij allerm minst op goede voet met de Britten. Met onverholen jaloezie keek hij naar het wereldrijk dat Groot-Brittannië had opgebouwd. Niet zozeer Frankrijk (dat Duitsland in 1914 de oorlog verklaarde), maar Groot-Brittannië werd door Wilhelm II als aartsvijand van het Duitse Rijk beschouwd.

Terwijl het wederzijdse wantrouwen tussen het Duitse en Britse rijk toenam, zon het door de Frans-Duitse Oorlog getraumatiseerde Frankrijk al vanaf 1871 op wraak voor de Duitse annexatie van Elzas-Lotharingen. De inlijving van dit voor industriële doeleinden zeer waardevolle gebied door Otto von Bismarck, had in het vernederde Frankrijk een hevig patriotisme aangewakkerd. Herstel van de oude glorie vormde voor Frankrijk vanaf dat moment de basis voor een uitgesproken nationalistische politiek en *La Revanche* werd het Franse credo; Frankrijk was vastberaden om met toekomstige imperialistische neigingen van de Duitsers direct korte metten te maken.³ Tenslotte rommelde het in de jaren rond 1900 op de Balkan ook al. In dit 'kruitvat van Europa' had het verval van het Ottomaanse of Turkse Rijk plaats gemaakt voor jonge nationale staten met uitgesproken nationalistische ambities.⁴ Tegelijkertijd lokte de verzwakking van het Ottomaanse Rijk uit dat zowel de dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije als Rusland pogingen ondernamen om delen van de Balkan in hun greep te krijgen.

Onvermijdelijkheid van de oorlog

In deze gespannen sfeer waarin Europese staten en naties elkaar op alle mogelijke manieren in de weg zaten, draaide de wapenindustrie ondertussen op volle toeren en waren Europese staten al geruime tijd bezig zich tot de tanden toe te bewapenen. De Europese industrialisatie die in de negentiende eeuw tot volle wasdom was gekomen, had een positief effect op de internationale wapenwedloop. De staalindustrie draaide overuren en maakte de massaproductie van destijds ultramoderne wapens – mitrailleurs, granaten, kanonnen en geavanceerde oorlogsschepen – meer dan mogelijk. Door alle spanningen op het continent en de internationale wapenwedloop waren veel leidende staatslieden – de Duitse keizer Wilhelm II voorop – de fatalistische gedachte toegedaan dat een oorlog op korte termijn onvermijdelijk was.

Niet onbelangrijk was daarbij dat er aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog bij de Europese hoven en regeringen een behoorlijke oorlogszucht zat ingebakken. Nationalisme en patriotisme waren algemene deugden en militarisme was destijds ook nog geen vies woord. Wat na 1900 nog was blijven hangen uit de hoogtijdagen van het moderne imperialisme was het idee dat de wereld bestond uit sterke (lees: moderne, geïndustrialiseerde, beschaafde) en zwakkere staten en dat een gewapend conflict een legitiem middel was voor sterke staten om hun macht en daadkracht te onderstrepen en zwakkere staten onder de voet te lopen. Voor velen lonkte de oorlog dan ook als een spannend, nationaal avontuur waarvan de uitkomst voor eens en altijd zou bepalen welke Europese grootmacht in de toekomst de baas van de wereld zou mogen spelen.

Om elkaar van steun te verzekeren bij het daadwerkelijk uitbreken van een oorlog werden er in allerijl militaire bondgenootschappen gesmeed. Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland (de *geallieerden*) vonden elkaar in de *Triple Entente*. Duitsland en diens natuurlijke bondgenoot Oostenrijk-Hongarije (tezamen de *centrale asmogendheden* of *centralen*) maakten daarop haast zich samen met Italië te verenigen in de *Triple Alliantie*.⁵ Om deze alliantiepolitiek hing een zweem van noodlottigheid: niet alleen maakte het duidelijk dat Europa definitief verdeeld was in twee vijandelijke kampen, het hield ook in dat een oorlogsverklaring van de één, onherroepelijk zou leiden tot een oorlogsverklaring van de ander. Eén enkele gebeurtenis van relatief weinig belang kon zo vrij snel aansturen op een wereldwijd gewapend conflict.

Directe aanleiding

³ in militaire termen vertaald als *Plan XVII*: in geval van een nieuw conflict met het Duitse Rijk zou een enorm Frans leger zich naar de Frans-Duitse grens begeven (Elzas-Lotharingen) om daar tot het uiterste te gaan om het land te verdedigen: *à l'outrance*.

⁴ Bijvoorbeeld Servië.

⁵ Nadat Italië het in het geniep op een akkoordje had gegooid met de geallieerden (het *Pact van Londen*), verliet het al in 1915 de Triple Alliantie om zich bij de Triple Entente aan te sluiten. Door zich bij de Entente aan te sluiten kon Italië na afloop van de oorlog aanspraak maken op gebieden ten oosten van haar landsgrenzen, waaronder gebied van haar vroegere bondgenoot (!) Oostenrijk-Hongarije.

Uiteindelijk krijgt de moordaanslag van Gavrilo Princip op Frans Ferdinand (28 juni 1914), kroonprins van Oostenrijk-Hongarije, en diens vrouw de sneeuwbal aan het rollen. De aanslag vindt plaats tijdens een officieel staatsbezoek van de kroonprins aan Sarajevo. Omdat Sarajevo als hoofdstad van Bosnië en Herzegovina zes jaar daarvoor door Oostenrijk-Hongarije geannexeerd was, wordt *de Zwarte Hand*, een groep fanatieke Servische nationalistenvan, voor de moord verantwoordelijk gehouden. Tijdens de *Julicrisis* stelt de Dubbelmonarchie een onderzoek in dat niets oplevert. Hoewel Gavrilo Princip noch *de Zwarte Hand* banden blijken te hebben met de voormalige Servische regering, wordt de moord door Wenen tóch aangegrepen om de Serven en hun nationalistische 'groot-Servische gedachte', voor eens en altijd mores te leren; Oostenrijk-Hongarije verklaart Servië de oorlog.

Dankzij de Weense alliantie met het Duitse Rijk weet Oostenrijk-Hongarije zich geruggesteund door de Duitsers, terwijl Rusland zich in het conflict direct achter Servië schaart. Als reactie op deze Russische steun aan Servië verklaart Wilhelm II Rusland ook maar meteen de oorlog (1 augustus 1914). Wilhelm II beseft dat zijn oorlogsverklaring aan de Russen onherroepelijk zou leiden tot een gewapend conflict met Frankrijk en erop gebrand de eerste klap uit te delen, verklaart Wilhelm II krap twee dagen later de oorlog aan de Fransen.

Von Schlieffenplan

Het voeren van een tweefrontenoorlog (tegen Rusland in het oosten en Frankrijk in het westen) was allesbehalve een aantrekkelijk vooruitzicht voor het Duitse Rijk. Gelukkig was daar over nagedacht. Volgens het aanvalsplan van de Duitse generaal Von Schlieffen (het *Von Schlieffenplan*) zou het 'grote maar achterlijke' Rusland minstens een aantal weken nodig hebben om haar legers ten oosten van Duitsland te mobiliseren. De tijdwinst die dit voor het Duitse Rijk zou opleveren maakte het mogelijk om Frankrijk binnen korte tijd onder de voet te lopen alvorens de strijd tegen de Russische legers aan te binden.

Het Von Schlieffenplan behelsde daarom een pijlsnelle aanval op de versterkte Franse oostgrens nabij Elzas-Lotharingen. Op zich was dit niet meer dan een schijnaanval, bedoeld om de Franse legers in de val te lokken waarna de rest van Frankrijk vanuit België en de Franse noordgrens verslagen zou kunnen worden. Pas tegen de tijd dat de Duitse legers 'in een omtrekkende sikkelbeweging' om Parijs heen zouden zijn gebogen én de Franse legers in hun rug zouden hebben aangevallen, zouden de Russische legers gevechtsklaar zijn en kon Duitsland de strijd in het oosten voortzetten.⁶

Helaas verliep het allemaal anders.⁷ Volgens het Von Schlieffenplan moest de tweede Duitse aanval op Frankrijk vanuit het neutrale België plaatsvinden, waardoor de Duitsers geen andere keus hadden dan het schenden van de Belgische neutraliteit. Tegen ieders verwachting in haalden zij zich hiermee prompt een oorlogsverklaring van het sterke Groot-Brittannië op de hals.⁸ Dankzij de samenwerking tussen de Franse en Britse legers vertraagde de Duitse opmars en werd het Duitse leger ver voordat het Parijs kon bereiken tot staan gebracht aan de Marne.

In de daaropvolgende *race naar de kust*, zagen zowel de geallieerde als de Duitse legers geen andere uitweg dan op te rukken richting Noordzee, waarin zij elkaar beurtelings aanvielen in de flanken. Geen van beide partijen was echter in staat een doorbraak te

⁶ In het Von Schlieffenplan stond de code 'M-39' voor de dag waarop de Duitse legers Parijs zouden innemen (M-39 = 39 dagen na mobilisatie).

⁷ Het grootste mankement van het Von Schlieffenplan was dat het geen rekening hield met mogelijke vertragingen, en vertragingen waren er nogal wat. Om te beginnen verzetten de Belgen zich kraniger dan verwacht, waardoor de Duitse opmars langzamer verliep dan verwacht. Bovendien bleek dat de omvang van het Duitse leger de capaciteit van het Belgische en Noord-Franse spoorwegennet ver te boven ging, dus dat schoot ook al niet op.

⁸ Volgens *Het Verdrag van Londen* van 1839 waren Groot-Brittannië en België als bondgenoten aan elkaar verbonden. Het Duitse Rijk verwachtte echter niet dat Groot-Brittannië zich in een oorlog zou storten om 'één of ander papiertje.' (Brants, Chrisje en Kees Brants Velden van weleer. Reisgids naar de Eerste Wereldoorlog Amsterdam 2005, blz. 19)

forceren en overal waar de legers elkaar troffen, groeven zij zich letterlijk in om het vijandelijke vuur te ontwijken. Tijdens deze race naar de kust, waarvan we achteraf kunnen vaststellen dat het de laatste stuiptrekking was van wat een korte, snelle grensoorlog had moeten worden, verplaatste het front zich steeds verder richting zee, waar het uiteindelijk in het Vlaamse Nieuwpoort volledig verzandde in een totaal bewegingsloze stellingoorlog.

Op deze plek sloot zich het *westelijk front*: een strook niemandsland van nergens meer dan veertig kilometer breed, die zich vanaf de Belgische kust door het Vlaamse en Noord-Franse land een weg baande naar Pfetterhouse aan de Frans-Zwitserse grens. In een stelsel van loopgraven dat aan beide kanten van dit front was opgetrokken, zou zich vier jaar lang een verschrikkelijk strijdtoneel afspelen.

Van euforie naar afgrijzen

Tijdens de zomer van 1914 had niemand er rekening mee gehouden dat het gewapende conflict waar iedereen zich blijmoedig in stortte een jaren durende uitputtingsslag zou worden. In de negentiende eeuw resulteerden confrontaties tussen verschillende staten hooguit in korte grensoorlogen en ook nu dachten zowel de Duitsers (*zurück in die Heimat vor die Blätter fallen*), de Fransen (*rentrés pour les vendanges*) als de Britten (*home before Christmas*) dat de manschappen na een korte oorlog alweer snel en vooral ongeschonden thuis zouden zijn. Met name Groot-Brittannië, dat met de overheersing van andere 'onbeschaafde volkeren' in hun Britse imperium weinig moeite had gehad en voor wie de eigen superioriteit in de orde der dingen besloten lag, dacht dit varkentje (het Duitse Keizerrijk) ook wel even te kunnen wassen.⁹

Jongemannen die dienstplichtig waren of vrijwillig bij het leger tekenden, leken bijna reikhalzend naar de oorlog uit te kijken. Dat bijvoorbeeld de Britten nog geen dienstplicht kende, maar toch met gemak honderdduizenden vrijwilligers gevechtsklaar kon maken (uit Groot-Brittannië, maar ook uit de koloniën van het Britse Rijk), is een gegeven dat aantoont hoezeer men massaal warm liep om 'God en vaderland' te dienen. Hoewel propaganda veel vrijwilligers moet hebben misleid en hoewel zij ook vaak door sociale druk over de streep getrokken werden, hadden duizenden jongens hoe dan ook een ronduit romantische voorstelling van de oorlog.

In de loopgraven van het westelijk front eindigde deze *Kriegsbegeisterung* en de euforie over de voorspelde *frischer, fröhlicher Krieg* echter al snel in een nachtmerrie en werden zelfoverschatting en naïef optimisme wreed de kop ingedrukt. Want hoewel tijdens de Eerste Wereldoorlog echt zware offensieven slechts sporadisch voorkwamen, werd tijdens deze slagen wel pijnlijk duidelijk dat de moderne techniek een massale vernietiging van mens en natuur mogelijk maakte, op een schaal die toen nog niet te bevatten was.

Met de technologische vernieuwingen van de twintigste eeuw - handgranaten, mitrailleurs, landmijnen en gifgas deden hun intrede op het slagveld - vocht men met een negentiende-eeuwse mentaliteit. Zo waren de (met name Franse) bevelhebbers er nog tot in 1917 van overtuigd dat 'de stormloop' de beste aanvalsstrategie was om de vijand te verslaan. Maar op het moderne slagveld bleek de heroïsche stormloop, waarbij de soldaat met zijn bajonet in de aanslag naar de vijandelijke linie rende om daar in een één-op-één gevecht (*à l'outrance!*) de vijand uit te schakelen, hopeloos achterhaald. Door de inzet van mitrailleurs, landmijnen en granaten kreeg de term kannonnenvoer voor het eerst in de geschiedenis betekenis.

Nog steeds is het onnoemelijk grote aantal gesneuvelde, verminkte en psychisch geknakte soldaten één van de meest in het oog springende kenmerken van de Eerste Wereldoorlog. Met gemak kwamen in korte tijd tienduizenden soldaten om bij de aanval op, of verdediging van, een paar honderd meter bekraterd maanlandschap. Immense granaatscherven spleten mannen doormidden en in provisorisch ingerichte ziekenhuizen opereerden dokters in slagersschorten terwijl de afgezette benen zich onder de tafel opstapelden. Berucht is de Slag aan de Somme (1916), bij de Britten beter bekend als *the Great Fuckup*. Bij deze slag lieten in slechts vier maanden tijd meer dan een miljoen

⁹ Velden van weleer, blz. 20.

soldaten het leven terwijl er door beide partijen nauwelijks een meter gebied op de tegenstander werd veroverd.¹⁰

Een ander typisch kenmerk van deze bizarre oorlog, was het harde leven aan het front. Aan beide zijden van het door bommen en granaten omwoelde niemandsland lag een heel stelsel van modderige loopgraven van waaruit de tegenstander in de gaten werd gehouden en de offensieven plaatsvonden. Terwijl in die loopgraven ratten, luizen, slecht eten, ziekte, dood en verderf overheersten leek het leven van alledag tegelijkertijd gewoon door te gaan. Zo was de post aan het front zelden te laat en werd er zelfs de krant bezorgd. Duitsers, Fransen en Engelsen namen grammofoonspelers mee tot in de voorste linies om af en toe wat muziek te kunnen luisteren.¹¹

Terwijl soldaten zich staande probeerden te houden aan het front, leefde men in Parijs, nog geen honderd kilometer verwijderd van de plek waar de meest vreselijke veldslagen plaatsvonden, er lustig op los. En voor Duitse soldaten was een korte treinreis genoeg, om het normale leven aan het thuisfront te hervinden. Beide voorbeelden geven aan dat de Eerste Wereldoorlog vooral een oorlog was die op de Noord-Franse slagvelden uitgevochten werd, terwijl het thuisfront zich maar gedeeltelijk bewust was van de verschikkingen die daar plaatsvonden.

Het maakte het sporadische verlot er voor veel soldaten niet makkelijker op. Getraumatiseerd als zij soms waren, konden ze thuis maar moeilijk praten over hun ervaringen. Bovendien spraken familie en vrienden doorgaans vol afschuw over de gehate en verderfelijke vijand, terwijl de soldaten zelf waren gaan inzien dat 'de vijand' louter bestond uit gelijken: jongens die net als zij hetzelfde trieste lot waren beschoren. Veel soldaten voelden zich na een aantal jaren aan het front dan ook beter op hun plek in de loopgraven dan bij hun familie in *die Heimat* (net als het fictieve personage Paul Bäumer, hoofdpersoon in *All quiet on the western front*).

Erich Maria Remarque; Im Westen nichts neues

In de Eerste Wereldoorlog werden voor het eerst in de geschiedenis gigantische dienstplichtige legers ingezet, met als gevolg dat er een dwarsdoorsnede van de samenleving aan de strijd deelnam. Van dit gemêleerde gezelschap waren relatief veel fontsoldaten hoogopgeleide jongemannen. Onder deze hoogopgeleiden bevond zich de generatie schrijvers en kunstenaars die in de decennia na de oorlog in Europa de toon zette.¹²

Ook bij hen had de Kriegsbegeisterung van 1914 de stellingenoorlog niet overleefd. Bij de meeste schrijvers overheersten na verloop van tijd anti-oorlogssentimenten. Ieder optimisme over oorlog als culturele ervaring, als de grote oppepper van een ingezakte beschaving, zonk weg in de modderige slachtingen van Ieper, Artois, de Somme, de Champagne en Verdun.¹³

De desillusie en vervreemding die zich aan het einde van de oorlog van de frontsoldaten hadden meester gemaakt, werkten na afloop door toen aan het grote verwerkingsproces moest worden begonnen, en zijn bij vrijwel alle schrijvers en dichters terug te vinden. Aanvankelijk wilde het thuisfront echter niet herinnerd worden aan de ellende. Mede daarom kwam de grote stroom realistische oorlogsliteratuur pas laat op gang en begonnen de meeste schrijvers en dichters die zelf in de loopgraven hadden gestaan, pas aan het einde van de jaren twintig hun voor een groter publiek toegankelijk werk te publiceren.¹⁴

Zo ook de Duitse auteur van Franse afkomst Erich Maria Remarque (pseudoniem van Erich Paul Remarque, 1898 - 1970). Als student aan de Universiteit van Münster werd hij

¹⁰ in het allereerste uur van dit beruchte offensief vonden alleen al aan geallieerde zijde 30.000 manschappen – voornamelijk vrijwilligers - de dood. Het totale aantal is onbekend, evenals het aantal ernstig gewonden.

¹¹ Velden van weleer, blz. 26.

¹² onder andere (Duitsland) Franz Werfel, Stefan Zweig, Ernst Toller en Herman Hesse, (Groot-Brittannië) Siegfried Sassoon en (Frankrijk) Henri Barbusse.

¹³ Velden van weleer, blz. 30.

¹⁴ Idem, blz. 31.

in 1916 opgeroepen om het Duitse leger te dienen. Voor zijn debuut *Im Westen nicht neues* (1929) en het vervolg daarop, *Der Weg zurück* (1931), kon Remarque putten uit persoonlijke ervaringen aan het front. Beide werken laten zich lezen als een ondubbelzinnige aanklacht tegen de Eerste Wereldoorlog en zorgden daarom voor de nodige opschudding. Het was voor Remarque aanvankelijk erg moeilijk om een uitgever te vinden voor zijn vroege werk. *Im Westen nichts neues* was in Duitsland zelfs korte tijd verboden. Uiteindelijk zou Remarque echter uitgroeien tot de meest gelezen Duitse auteur van de twintigste eeuw.

afzonderlijk bruikbare scènes / kijkopdrachten:

een suggestie (totale speeltijd ca. 45 minuten):

1.) (0:55 – 08:15): de stormloop

In deze scène stelt de hoofdpersoon zichzelf en zijn strijdmakkers voor: allen jongens van een jaar of achttien, net van de middelbare school, schuilend in hun loopgraven en bang voor wat komen gaat. Te zien is dat de Fransen door middel van een stormloop proberen de loopgraven van de tegenstander in te nemen. Vervolgens herhaalt het proces zich, maar dan in omgekeerde richting. De aanvallers worden verdedigers en de verdedigers aanvallers.

Paul Bäumer vat deze manier van oorlog voeren als volgt samen: *'Al maanden vechten we tegen de Fransen om honderd meter land. Zij vallen onze loopgraven aan. Wij die van hen. En dan vallen zij weer aan, om het saldo gelijk te houden.'*

OPDRACHTEN BIJ SCÈNE 1:

1 a.) In de Eerste Wereldoorlog werden er veel nieuwe wapens en militaire hulpmiddelen ingezet. Welke daarvan zie je terug in deze scène?

mitrailleurs, landmijnen, granaten, prikkeldraad (paarden konden daardoor niet langer gebruikt worden op het moderne slagveld), vliegtuigen die bombardementen uitvoeren. (De bajonet is daarentegen nog een typisch overblijfsel van de negentiende-eeuwse oorlogvoering.)

1 b.) Wordt er door één van beide partijen terreinwinst geboekt?

Nee, er wordt gevochten en soldaten sterven, maar uiteindelijk is het zinloos. (En de hoofdpersoon onderstreept dat met woorden.)

1 c.) Noem een aantal kenmerken van de Eerste Wereldoorlog die zichtbaar worden in deze scène.

- loopgravenoorlog (→ kenmerkend voor de Eerste Wereldoorlog)
- militaire strategie is ouderwets (→ stormloop; beurtelings elkaar aanvallen)
- militaire technologie is modern (→ nieuwe wapens; massale vernietiging)
- er wordt door geen van beide partijen terreinwinst geboekt (→ stellingoorlog; het front lag er jarenlang hetzelfde bij; geen van beide partijen kon een doorbraak forceren)

2.) (8:15 – 11:55): in het klaslokaal

Deze scène laat een flashback zien: Bäumer en zijn klasgenoten / toekomstige strijdmakkers zitten in de eindexamenklas en krijgen nog een laatste speech van de leraar voordat ze de school definitief verlaten.

OPDRACHTEN BIJ SCÈNE 2:

2 a.) In deze scène geeft een leraar les aan een klas jongens die iets ouder zijn dan jullie. Vergelijk zijn manier van lesgeven (let op de inhoud) met de manier waarop jullie zelf les krijgen hier op school. Wat zijn opvallende verschillen?

Hij bereidt de leerlingen voor op de oorlog en vindt dat de jongens moeten vechten in de oorlog om God, het vaderland en de keizer te dienen.

Tegenwoordig is dat ondenkbaar. De meeste leraren bemoeien zich niet met wat leerlingen zouden moeten doen na hun schooltijd. En ze zouden hen al helemaal niet aanmoedigen om bij het leger te gaan om te vechten in een oorlog.

(Verder: hij rookt in het klaslokaal en biedt zijn leerlingen zelfs sigaretten aan!)

2 b.) De leraar van Bäumer is ontzettend trots op Duitsland, waarom?

Duitsland is volgens hem de natie van vooruitgang, de natie van cultuur, de natie van wetenschap en de natie van ideeën. De natie van Beethoven, Schiller en Goethe.

Hij vindt Duitsland dus een geweldig land! Een beter land (beschaafder, meer ontwikkeld, moderner, sterker) dan andere landen.

2 c.) Voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kunnen verschillende oorzaken aangewezen worden. Een aantal daarvan zijn in de les besproken en in het boek naar voren gekomen. De dingen die de leraar zegt onderstrepen twee van die oorzaken. Welke?

Nationalisme → hij is trots op het vaderland en houdt van de keizer. Hij vindt Duitsland veel beter dan andere landen. Omdat Duitsland beter is dan andere landen, moet het oorlog voeren om andere landen en naties – die zwakker, slechter, dommer of minder beschaafd zijn - te verslaan om zo de leider van Europa / de wereld te worden.

Militarisme → het is goed om oorlog te voeren: *Kriegsbegeisterung!* Oorlog is een heldhaftig avontuur en een manier voor een land om uiting te geven aan haar macht, kracht en trots. Het leger, geweld en wapens staan in hoog aanzien. Oorlog maakt van jonge jongens echte mannen!

3.) (16:52 – 20:47): Kemmerich sterft

Franz Kemmerich ligt in een kerk die provisorisch is ingericht als ziekenhuis. Zijn been is geamputeerd en uiteindelijk sterft hij. In het ziekenhuis worden dagelijks zoveel benen en armen afgezet en sterven zo veel jonge soldaten, dat er nogal laconiek op zijn dood wordt gereageerd door artsen en verplegers. (Een op zich positief - maar uiterst macaber! - gevolg van de Eerste Wereldoorlog is dat er tussen 1914 en 1918 enorm veel been- en armprothesen vervaardigd werden en dat deze protheses in dezelfde periode ook enorm verbeterd werden.¹⁵ Ook daar wordt in deze scène naar verwezen.)

Aansluitend de scène waarin Bäumer en Kemmerich door Kemmerichs moeder op de trein naar het front worden gezet. De meeste mensen hielden er in 1914 geen rekening mee dat de oorlog zo verschrikkelijk kon zijn (want het zou immers *ein frischer, fröhlicher Krieg* worden). In deze scène wordt dit laatste (naar mijn idee) als volgt onderstreept: Kemmerichs moeder vraagt aan Bäumer of die haar zoon 'uit de buurt van gevaar' wil houden. Hoogst merkwaardig, als je bedenkt dat de jongens bepaald niet gingen picknicken...!

4.) (40:18 – 45:40): leven aan het front

Hoewel echt zware offensieven slechts sporadisch voorkwamen en de soldaten vaak rustdagen hadden waarop ze niets van de oorlog merkten, was het leven van de gemiddelde frontsoldaat een hel. Wanneer er een slag gevochten werd, begaven de soldaten zich naar de loopgraven van de voorste linies, waar ze dagen achtereen verbleven. Daar moesten zij zich staande zien te houden temidden van een onophoudelijk en oorverdovend lawaai, verveling, ziekte, dood en verderf. Veel soldaten hoopten dan ook op een *Heimatschuss*, een *Blighty* of een *Bonne Blessure*: een verwonding die niet levensbedreigend, maar wel ernstig genoeg was om naar huis te mogen terugkeren.

De regen maakte van sommige loopgraven een zompige, modderige bende. Doordat men voortdurend in nat schoeisel liep kregen sommigen last van zogenaamde *trenchfeet*, een aandoening aan de voeten waarbij afsterving optreedt omdat de voeten te lang achter elkaar nat zijn geweest.

¹⁵ Het was ook het tijdperk van de eerste geslaagde bloedtransfusies, van het begin van de plastische chirurgie, en van de schuchtere erkenning in de psychiatrie dat het moderne slagveld naast lichamelijke ook psychische gewonden kent. (idem, blz. 15.)

Voor het eerst in de geschiedenis werd in een oorlog gebruik gemaakt van gifgas.¹⁶ Hoewel inademing van bijvoorbeeld mosterdgas tot een gruwelijke, pijnlijke en langzame dood leidde, is later wel beweerd dat het gebruik en de effecten van gifgas in de Eerste Wereldoorlog erg overdreven zijn.¹⁷

In tegenstelling tot de soldaten hadden de ratten de tijd van hun leven. Letterlijk alles vraten zij aan, zelfs de weerloze gewonden in het niemandsland vielen ten prooi aan hun vraatzucht. Het gegil van de stervenden moet verschrikkelijk zijn geweest, maar door vijandelijk vuur was het vaak niet mogelijk de aangeschoten kameraden in veiligheid te brengen.

5.) (56:00 – 58:19): een offensief

Deze scène laat een aanval zien in het heetst van de strijd. Uitgerekend korporaal Himmelstoss, die de jongens voor de oorlog als sadistische drill-instructor de nodige discipline en vechtlust bij bracht, zien we instorten; in panische doodsangst weigert hij de vijandelijke loopgraven aan te vallen.

6.) (62:00 – 68:30): Baümer doodt een Franse soldaat

Wat vooraf gaat aan deze scène:

tijdens een nachtelijk offensief schuilt Baümer is een bomkrater. Min of meer toevallig springt een Franse soldaat in dezelfde krater als hij. Baümer aarzelt geen seconde en steekt zijn mes diep in de borst van de Fransman. De Franse soldaat sterft niet direct, maar ligt een nacht lang met Baümer aan zijn zijde te kermen van de pijn.

OPDRACHTEN BIJ SCÈNE 6

Eerder in de film zegt Baümer over zichzelf dat hij tijdens een aanval in een wild beest verandert; iemand die zonder te aarzelen schiet op alles wat beweegt.

6 a.) Is Baümer in deze scène nog steeds zo'n gewetenloze moordmachine? In welk opzicht *wel* en in welk opzicht *niet*?

wel: zijn instinct vertelt hem dat hij alle tegenstanders moet afmaken zodra hij de kans krijgt. En dat doet hij dus ook.

niet: achteraf heeft hij het er toch wel moeilijk mee. Niet dat hij er direct spijt van heeft - de Franse soldaat zou namelijk precies hetzelfde gedaan hebben: *'Ik wilde je niet afmaken. Maar je besprong ons ineens. Wat zou jij hebben gedaan?'*. Toch zit hij er mee. Hij probeert hem zelfs te helpen! Als de soldaat 's ochtends eenmaal dood is, krijgt Baümer het idee om de familie van de gesneuvelde soldaat een brief te schrijven.

6 b.) Waarom kijkt Baümer na dit voorval zo anders tegen de vijand aan?

- hij heeft zijn tegenstander eigenlijk nog nooit van zo dichtbij gezien én hij bekijkt familiefoto's van de gesneuvelde Fransman. Daardoor krijgt de vijand letterlijk een gezicht en een naam. Hij beseft dat de Fransen geen slechterikken zijn, maar jongens die gewoon hun dienstplicht vervullen, net als hij zelf. Citaten die dit onderstrepen zijn:

'Ik ken je helemaal niet, niet van zo dichtbij.'

'We hebben allebei moeders en vaders. Hetzelfde. Onze doodsangsten zijn hetzelfde. De pijn is hetzelfde (...) Vergeef me kameraad.'

'Gerard Duvall, drukker. Ik heb Gerard Duvall, de drukker, gedood.'

6 c.) In deze scène zegt Baümer (vrij vertaald) tegen zijn stervende slachtoffer: *'Ik zag alleen je geweer, je bajonet, je granaten... Als we die allemaal zouden weggoien, zouden we broeders kunnen zijn. Maar ze willen niet dat we dat wéten. Dat mógen we niet weten van hen.'*

Wat zou Baümer bedoelen met deze zin? En wie bedoelt hij met 'ze' en 'hen'?

¹⁶ Bekend is dat Adolf Hilter, die als korporaal meevocht in de Eerste Wereldoorlog, ook getroffen werd tijdens een aanval met gifgas. Hierdoor werd hij tijdelijk blind. Pas na de oorlog herstelde hij.

¹⁷ Gifgas zou niet zo heel vaak gebruikt zijn, het zou weinig slachtoffers hebben gemaakt en veel minder dodelijk zijn dan lange tijd werd aangenomen.

Met 'ze' en 'hen' bedoelt Bäumer het opperbevel van het leger, de generaals, verschillende Europese staatslieden (bijv. Keizer Wilhelm II), koningen en regeringen, fanatieke nationalistes, het thuisfront et cetera. Kortom: de machthebbers en de mensen die persé oorlog willen voeren, maar zelf niet dagelijks aan het front vechten en ook niet weten – of willen weten - hoe verschrikkelijk het daar is.

Wat bedoelt hij daarmee? Antw.: voor het winnen van de oorlog is het natuurlijk beter als soldaten de vijand haten. Dat is beter voor het moraal van het leger. Ze mogen hen zeker niet als gelijken of als broeders zien! Daarom was er ook zoveel propaganda om de Fransen, de Britten en de Duitsers voor elkaar af te schilderen als lafaards of schurken.

7.) (95:50 – 108:07): op verlof

In deze scène zien we dat Bäumer korte tijd op verlof is. Hij keert terug naar huis en bezoekt daar onder andere de moeder van de overleden Franz Kemmerich (aan wie Bäumer had beloofd extra op haar zoon te letten), een aantal cafévrienden van zijn vader en zijn oude leraar Kantorek. Al met al is het verlof een buitengewoon merkwaardige en onaangename ervaring voor Bäumer; na afloop vervloekt hij de dag waarop hij naar huis terugkeerde en is hij blij dat hij zich weer bij zijn strijdmakkers aan het front mag voegen.

OPDRACHTEN BIJ SCÈNE 6 (EN 7)

a.) Welke uitspraak is het meest van toepassing op de scène die je zojuist bekeken hebt?

- a.) Het thuisfront heeft nauwelijks een idee van wat er zich aan het front afspeelt. De Duitsers willen de strijd voorlopig absoluut niet opgeven.
- b.) Het thuisfront vindt het verschrikkelijk wat er zich aan het front afspeelt. In tegenstelling tot Paul Bäumer haten de Duitsers de Fransen.
- c.) Het thuisfront heeft nauwelijks een idee van wat er zich aan het front afspeelt. De Duitsers haten de Fransen en willen de strijd voorlopig absoluut niet opgeven.
- d.) Het thuisfront vindt het verschrikkelijk wat er zich aan het front afspeelt. Net als Paul Bäumer haten de Duitsers de Fransen en willen ze de strijd voorlopig absoluut niet opgeven.

b.) Licht toe waarom je voor a, b, c, of d gekozen hebt. Doe dit aan de hand van citaten en gebeurtenissen in de zojuist bekeken scène.

...
...
...

(antwoord A is goed, maar) C is het meest van toepassing op de betreffende scène, want:

Het thuisfront is niet goed op de hoogte van wat er zich allemaal aan het front afspeelt. Mensen van het thuisfront stelden zich de jongens aan het front voor als eeuwig vrolijke en strijdlustige soldaten, een beeld wat totaal niet klopte. De media verzwegen de verschrikkingen van de oorlog dus waren ze aangewezen op geruchten en op verhalen van terugkerende soldaten.

Aan de ene kant waren de soldaten zelf eenvoudig niet in staat om te vertellen wat ze hadden meegemaakt en aan de andere kant waren de achterblijvers niet in staat om het aan te horen. Zowel tegen zijn moeder als tegen de moeder van Kemmerich voelt Bäumer zich genoodzaakt te liegen over wat er zich werkelijk aan het front afspeelt. Aan zijn oude leraar Kantorek laat Bäumer wél een en ander los over de doden en de gewonden, maar bij hem dringt dit absoluut niet door. In een oorlog worden nu eenmaal offers gemaakt, zie je hem denken.

In alle deelnemende landen was de bevolking dus in tweeën verdeeld: zij die wisten, en zij die geen idee hadden, maar wel een mening hadden.¹⁸ De patriottistische uitingen van de vrienden van Bäumers vader sluiten totaal niet aan op Bäumers beleving van de

¹⁸ Velden van weleer, blz. 28.

oorlog. In het café noemen zij de Fransen denigrerend *froggies* en *frenchies* (en later in de scène waarschuwt zijn moeder hem voor Franse meisjes omdat die 'niet deugen'), dus van de Fransen hebben de Duitsers geen hoge pet op. Ze willen dat de oorlog voortduurt totdat de Fransen verslagen zijn. Bovendien zien zij de oorlog als een nationalistisch avontuur. Niet voor niets vraagt Baümers vader of Paul zijn uniform aan wil houden naar het café, zodat hij met hem kan pronken ten overstaan van zijn vrienden. Hun uitspraken over de strijd aan het front zijn gemakkelijk, vrijblijvend en goedkoop – zij zijn immers niet degenen die dagelijks het vuile werk moeten opknappen.

Woede en verdriet over het onbegrip brachten een merkwaardige ommekeer in het vijandbeeld teweeg. Frontsoldaten van alle nationaliteiten hadden respect voor elkaar en wonden zich mateloos op over de propaganda die de tegenpartij als laf of incompetent probeerde af te schilderen.¹⁹ In hun ervaringswereld beschouwden de soldaten na verloop van tijd niet de Duitser/Fransman/Brit/Amerikaan als de vijand, maar het thuisfront.²⁰ Paul Bäumer haat het Franse leger dus ook absoluut *niet*. Hij ziet de Franse manschappen als gelijken (zie vorige scène + kijkopdracht). Zijn échte vijanden zijn diegenen die de oorlog eindeloos willen laten voortduren.

Extra: de andere belangrijke 'vijand' was de staf: de generaals en hun ondergeschikten die niet wisten hoe ze de strijd tot een goed einde moesten brengen. Van het leed van de frontsoldaten wisten zij niets, sterker nog, wilden ze niets weten. De Franse opperbevelhebber Joffre bijvoorbeeld, verbood zijn staf hem aantallen doden te melden of foto's van gewonden of doden te tonen, omdat het hem 'afleidde'. Bij de andere legers was het niet anders.²¹

8.) (117:21 – 121:20): *Im Westen nichts neues*

Inmiddels is Paul Bäumer een door de wol geveerde frontsoldaat geworden. De meeste jongens uit zijn eenheid zijn inmiddels gesneuveld, gewond geraakt, geëxecuteerd door de krijgsraad of gek geworden. Nu ook Katchinsky er niet meer is – hij werd dodelijk getroffen door een granaatscherf – heeft Bäumer zelf de leiding over een eenheid soldaten. Op 18 oktober 1918 wordt Bäumer op een onbewaakt ogenblik dodelijk getroffen door een vijandelijke kogel. Nog geen maand later is de oorlog ten einde.

OPDRACHT BIJ SCÈNE 8

***All quiet on the western front* (vrij vertaald: alles rustig aan het westelijke front) is een verfilming van een roman van de Duitse schrijver Erich Remarque uit 1929. Dit boek is getiteld *Im Westen nichts neues* (vrij vertaald: geen nieuws uit het westen).**

Kun je na het zien van de film en deze scène de titel van de film / de roman verklaren?

1.) De titel slaat op het einde van de film, waarin een bekendmaking van het Duitse opperbevel (een soort persbericht wat dagelijks vanaf het front naar Duitsland verstuurd wordt) vermeldt dat er geen nieuws over het westelijke front / dat alles rustig is.

2.) Er is dus geen nieuws; alles is hetzelfde gebleven; er zijn geen noemenswaardige winsten geboekt of verliezen geleden. Dat de hoofdpersoon is gestorven is het vermelden niet waard, want hij is slechts een anonieme strijder. Er zijn al zoveel soldaten gesneuveld en er zullen er nog veel volgen. Dat is de normale gang van zaken. Niets aan de hand; niets nieuws dus!

Tijs van den Boogaard, juli 2008

¹⁹ Idem, blz. 29: Al met kerstmis 1914 deed zich een verbroedering voor toen mensen uit de voorste loopgraven klommen en in niemandsland kerst met elkaar vierden, tot grote schrik van de legertoppen die prompt zulke manifestaties van menselijkheid verboden.

²⁰ Idem, blz. 29.

²¹ Idem, blz. 29.